

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЖИТТЄВІ (ВІТАЛЬНІ) ПОТРЕБИ ДІТЕЙ: ПІКЛУВАННЯ І ЗАХИСТ

Анотація. У статті виокремлено життєві потреби зростаючої особистості як такі, що мають педагогічні аспекти та виховне підґрунтя. З'ясовано, що у всій радянській педагогіці, альфою і омегою виховання дітей упродовж усього періоду її існування була праця, праця різноманітна, починаючи від дитячого садка і закінчуючи вишами.

Розглянуто життєві потреби школярів крізь призму творчої спадщини В. О. Сухомлинського. Доведено, що український педагог одним із перших звернувся до означеної проблематики з позицій формування культури життєвих потреб як захисту і підтримки дитини. Найповніше Василь Олександрович виклав свої думки щодо формування вітальних потреб підлітків у книзі «Народження громадянина», другій частині трилогії про виховання. Обґрунтовується актуальність означеної проблематики в умовах сучасних викликів і загроз.

Ключові слова: дитина, життєві потреби, формування, культура потреб, фізична культура, режим дня, повноцінне харчування, підлітковий вік, захист, підтримка.

Постановка проблеми. Формування культури потреб дитини, їх розгляд і аналіз в контексті спадщини Василя Олександровича актуалізує велику кількість питань і проблем, які стоять сьогодні і перед дорослими – батьками, учителями, вихователями, і перед дітьми, коли вони починають усвідомлювати свою самість, тобто свою суб'єктність.

Потреби, їхній розвиток, мотивація до розвитку лежать в основі життя людини, виражають залежність живого організму від конкретних умов існування, і є головним джерелом активності особистості. Науковці – філософи, економісти, психологи, педагоги, соціологи обирали й нині обирають предметом своїх досліджень потреби людини, класифікують і розглядають їхнє значення і роль на кожному етапі життя людини.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Особливе місце у становленні потреб людини відіграє період дитинства, коли формується, усталюється, «запрограмується» потребнісна сфера особистості. В психолого-педагогічному аспекті питання потреб людини, їх класифікації та ієрархізації досліджували російські вчені А. Г. Здравомислов (1986), П. М. Єршов (1990), М. М. Бережний (2002) та інші. Серед ідей західних дослідників найбільшою увагою користується у нас теорія Абрахама Маслоу, створена у 40-х роках ХХ ст., та набуває поширення теорія потреб Клейтона Альдерфера. Всі теорії мають різні класифікаційні підходи, спираються на різні ознаки, однак у всіх – і вітчизняних, і зарубіжних, у якості перших потреб виділяються життєві (біологічні, природні, вітальні) як базові потреби особистості, а вже за ними йдуть матеріальні, соціальні, духовні, ціннісно-орієнтовані потреби.

Мета статті. Саме на ставленні В. О. Сухомлинського до вітальних, життєвих потреб дитини ми вирішили зупинитися. Чому саме на них?

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все тому, що, як видається, Василь Сухомлинський був одним із перших повоєнних радянських педагогів, який висловлювався щодо цих питань, і тому можемо вичленити і проаналізувати його ставлення до життєвих потреб дитини – школяра.

Додатковим аргументом на користь цієї теми є її актуальність сьогодні, коли йде війна, багато дітей разом з батьками є «переміщеними» особами, часто-густо живуть у скрутних умовах, не отримують життєво потрібного. Крім того, у нас є діти, і їх немало, які відносяться до категорії «соціальних сиріт», що також свідчить про їхню вразливість з боку вітальних потреб. Тому нині, можливо, як ніколи, педагогіка, учительство мають звернути увагу і на ці питання, які випадають з її поля зору, бо радянська традиція, починаючи з 1930-х років, вихолостила їх з педагогіки, передоручила психофізіології, гігієні, статистиці, соціології й іншим наукам, які мають дещо відмінні від педагогіки цілі та завдання. Хоча, як ми знаємо, у 20-х роках ХХ ст. педологія ставила вітальні потреби на перше місце у вивченні дитини.

Нинішня ситуація у цій царині – життєвих потреб дитини – перегукується із роками, коли жив і працював Василь Олександрович, тобто ці аналогії не виглядають архаїчно і надумано.

Перш, ніж звернутися до аналізу позиції В. О. Сухомлинського, коротко схарактеризуємо час, коли він жив і працював. Особливо нас цікавить повоєнний період, кінець 40-х і 50-і роки, коли Радянський Союз вийшов переможцем у війні, але з величезними втратами – матеріальними, людськими, соціальними. Особливі втрати понесло дитинство – багато дітей стали не лише незахищеними й знедоленими, а часто й сиротами і напівсиротами. Прочитуємо сучасну російську дослідницю, яка стверджує, що загальна кількість дітей, позбавлених батьківського піклування в 1947-1948 роках, наближалася до трьох мільйонів [3]. Вона ж наводить цікаві для нашої теми дані, і серед них такі: «з 1944 року батьки – чоловіки дітей, народжених поза шлюбом, звільнялися від будь-якої відповідальності за них. В свідоцтві про народження дитини замість імені батька ставили прочерк» [3]. До цього додавалися голод, злидні, відсутність одягу, часто даху над головами, психологічні травми, важкі матеріальні умови життя всього населення.

Наголосимо, що особливо вразливими стали українські діти, оскільки війна два рази пройшла по нашій землі. За роки війни в Україні знищено 8104 шкільних приміщень, напівзруйновано 10 052 будівель, 15 тис. кабінетів і лабораторій, півмільйона парт, 15 млн екземплярів книг. Україна втратила близько 27,5% довоєнного складу учителів [1, с.111].

Як свідчить аналіз праць, присвячених цій проблематиці, в повоєнні роки ні в межах педагогічної, ні історичної, ні культурологічної наук людині, дитині не приділялося належної уваги. Державницький підхід демонстрував занепокоєння галуззю освіти, а не життєвими, вітальними умовами існування в ній дитини. Так, М. Р. Зезіна стверджує що «ніякої системи реабілітаційного виховання дітей, що постраждали від війни, не існувало». Державна допомога (дитячі будинки і заклади, що до них прирівнювалися) зводилася до «елементарного виживання» [3].

Які ж питання в цей час вирішувала освіта як галузь народного господарства і педагогіка як наука, що забезпечує цю галузь? Як свідчать джерела, першочерговим завданням стала ліквідація другорічництва і підвищення якості знань: «На всебічному вивченні причин неуспішності і другорічництва в ці роки були зосереджені зусилля Академії педагогічних наук РРФСР і дослідницьких інститутів педагогіки (шкіл) союзних республік» [4, с.154].

У зв'язку з цими завданнями, в цілому спрямованими на підвищення рівня освіченості та ідейно-політичної підготовленості, розглядалися й причини масового другорічництва та низької якості освіти. І серед них: незадовільний стан матеріальної бази школи, брак підручників, навчально-методичного приладдя, методичної літератури для учителів, а також багатозмінність занять, перевантаженість класів, наявність у кожному з них учнів різного віку і різного ступеня підготовки [4, с.152]. Однак підкреслювалося, що «основною ж причиною був все ще низький рівень навчально-виховної роботи в значній кількості шкіл» [там само]. Розвиток і фізичний стан тогочасної дитини був предметом не педагогіки, а медицини, зокрема, психофізіології та психіатрії. Педагоги ж опікувалися лише питаннями фізичного виховання (позакласні спортивні заняття, спортивні змагання, гуртки, секції і т. ін.), але і ця робота проводилася не на належному рівні, пізніше відзначалося, що «фізичне виховання учнів було в ті роки чи не найвідсталішою ланкою роботи» [4, с.183].

Ще раз звернемо увагу на той факт, що дослідження про побут, вітальні потреби дітей і молоді в ті роки взагалі не розглядалися. Аналіз процесів життєдіяльності дітей, їхнього повсякденного життя був започаткований в структурі такої історичної науки як «історія повсякденності», яка на Заході отримала розвиток лише у 1960-1970-х роках, а в пострадянських країнах – на початку 1990-х. До тлумачень терміну «повсякденність» входить і матеріально-побутова складова, тобто первинні, вітальні потреби людей. Серед сучасних українських досліджень такого напрямку відзначимо працю «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)», де, на жаль, відсутній матеріал стосовно повсякденного життя дітей, школярів у ці роки, хоча широко представлено життя студентства, інтелігенції [5].

З цих нарисів, а також з інших джерел бачимо, що В. О. Сухомлинський входив у свою професію у дуже складний час. І специфіка часу, його проблеми і виклики відбилися на напрямках його діяльності й творчості, на його долі.

Як відомо, Василь Олександрович в перші повоєнні роки працював чотири роки завідувачем районного відділу народної освіти, на ньому лежала особлива відповідальність за матеріальне і педагогічне забезпечення діяльності школи, і саме таким питанням присвячені його публікації у районній пресі. Вони в цілому відображали офіційні тенденції – подолання другорічництва, підвищення ідейно-політичної спрямованості освіти.

Проте обійнявши посаду директора школи, Василь Сухомлинський змінює вектор своєї зацікавленості, наближається до життя дітей, учителів, батьків. В центрі його уваги опиняється дитина, учень, вихованець як суб'єкт навчального і виховного процесу.

Характерною і досі не поміченою рисою його творчості, яка була започаткована у перші повоєнні роки, є опис ситуацій, фактів, процесів (виховних, навчальних) які можна означити як *розповідний рівень*. Це розповіді про долю вихованця, його сім'ю, події і випадки з його життя у школі, дома, під час прогулянок тощо. Педагог часто використовує сюжети про повсякденний побут дитини, про шкільне життя у його різноманітності. Розповідний рівень, як складова педагогічного нарративу, носить у В. Сухомлинського комунікативний, діалогічний характер, опередує педагогічний зміст. Він слугує ілюстративним матеріалом для виявлення причин того чи іншого явища, вчинку, дії дитини, які можуть сягати в минуле, або знаходитися в середовищі, найближчому до дитини, в якому, як вважає педагог, і лежать витoki тих чи інших дисонансів, кризових ситуацій або травматичного досвіду. Такий підхід передбачає вивчення першопричин, потреб дитини – вітальних, соціальних, морально-ціннісних у їх онтогенезі.

Одна з перших статей Василя Олександровича такого плану – «Воспитание детей, не имеющих отца» – вийшла в 1953 році. У ній йдеться про те, що за наявності досить великої кількості дітей, батьки яких загинули на фронті, саме школа має проявляти батьківське піклування про дітей-сиріт, певним чином замінюючи батька [8]. Найчастіше це діти зі складною долею, діти, які розцінюються суспільством як важкі, або ж ті, які педагогами і суспільством класифікуються як «важкі» [10; 11].

Починаючи з 1960 року Василь Олександрович Сухомлинський концентрує свою увагу і привертає увагу читачів/педагогів/батьків до особистості, до людини, до її потреб і бажань. На початку 1960-х виходять невеликі праці Василя Олександровича «Верьте в человека» (М., 1960), «Людина неповторна» (Київ, 1962), «Дума о человеке» (М., 1963), трохи згодом «Трудные судьбы» (М., 1967), в центрі яких стоїть людина, особистість. Розповідний рівень дає змогу педагогу розмірковувати про нелегкі долі дітей і підлітків, аналізувати, як і чому відбувалися події і явища у їхньому житті, що, на його думку, вплинуло на них, і які він бачить шляхи виходу з тієї чи іншої ситуації.

Звернемо особливу увагу, що усі ці праці були опубліковані, а отже, замовлені автору, зовсім не в педагогічних видавництвах («Молодая Гвардия», «Молодь», «Знание», «Госполитиздат»), які були більш чутливими до процесів, що відбувалися суспільстві, більш гнучкими і вільними у виборі тематики.

Найбільш повно і широко щодо життєвих, вітальних потреб дитини В. О. Сухомлинський розкривається у своїй праці «Серце віддаю дітям», над якою почав працювати ще на початку 1960-х років, коли педагогікою зовсім не розглядалися теми поганого забезпечення матеріальних потреб дитини, того факту, що переважна більшість дітей були психологічно травмованими або у стані «переживання травми», нанесеними періодом окупації, сімейними негараздами, матеріальними труднощами. Як зазначає сучасний російський дослідник О. Дмитрієв, «Сухомлинський став одним із перших теоретиків педагогіки в СРСР, якому вдалося розпочати публічне обговорення травматичного досвіду, отриманого дітьми, що втратили батьків, – при тому, що в попередні роки обговорення

психологічних травм, нанесених війною, в радянській педагогіці було табуйовано» [2, с. 322].

У книзі «Серце віддаю дітям» Василь Сухомлинський спочатку описує шестирічних дітей, що прийшли до школи ясного вересневого ранку 1951 року разом з батьками на зустріч з Учителем. Він уважно вдивляється в їхні обличчя, постаті, емоції і перед його очима постає історія, найближча історія їхніх батьків, родин. Йому відразу ж кидається в очі той факт, що «війна залишила глибокі рубці, не загоєні ще рани ... Не один з малюків став сиротою ще в материнському лоні» [13, с.61]. І тут В. Сухомлинський, як ми вже відзначали, не обмежується просто візуальним вивченням дитини, а «пише його історію», що, на його думку, є передумовою для її розвитку, а отже успішної адаптації дитини до навчального процесу, колективу дітей.

Опис сімей, батьків, у яких зростають діти, не дуже радісний, і В. Сухомлинський сам зауважує, що на таку досить невелику купку дітей «забагато горя і негараздів», ... але «це все рани війни», що несли в собі «важкі душевні рани ...» [Там само, с.67-68].

Звернення педагога до аналізу життєвих ситуацій, життєвих обставин, у яких зростала дитина, показ того, що в житті дитини поєднується добро і зло, хороше і не дуже хороше, викликав великий гнів у рецензентів рукопису книги, які вважали, що «зібраний автором «букет» злочинців, спекулянтів, зрадників, людей, що займаються темними справами, не тільки тгне, а й створює у злостивців помилкове уявлення про радянський народ» [13, с.523]. Незважаючи на таку критику, Василь Олександрович залишив ці рядки у своїй книзі, хоча його непоступливість і затримала її вихід у світ. Це свідчить про надання В. Сухомлинським важливості і концептуального значення такому підходу. І про який «щасливий радянський народ» могла йти мова в розтерзаному, зруйнованому, напівголодному селі?

Про те, що педагог надавав надзвичайно великого значення фізичним потребам, а, отже, і здоров'ю дитини, яке, на перший погляд, відповідало тогочасним нормам фізичного розвитку, ми дізнаємося зі сторінок книги. Він стверджував, що однією з головних причин невстигання дітей є «якась недуга або хвороба, найчастіше зовсім непомітна і спроможна піддатися лікуванню тільки завдяки спільним зусиллям матері, батька, лікаря та вчителя» [13, с. 103]. Тому предметом їхньої уваги мають стати: режим праці та відпочинку, перебування на свіжому повітрі, повноцінне, здорове харчування, піші прогулянки, загартування, життя у русі, попередження неврозів у дітей, «душа яких вже була надламана сумними переживаннями» [13, с.110].

Надзвичайно великого значення він надав розвитку фізичних сил в природному середовищі: «Посидання здорового харчування, сонця, повітря, доступної по силі праці та відпочинку – все це стало цілющим і нічим не замінним джерелом здоров'я» [13, с.174]. В. Сухомлинський назвав це «медичною педагогікою», у 1920-і роки такий підхід назвали б педологічним.

Переміщаючи дитину в клас, в класно-урочну систему, В. Сухомлинський також в центр діяльності дитини ставить її здоров'я, яке

пов'язує із співпрацею з батьками дитини, які разом із школою, вчителями створюють здорове середовище, повноцінне (смачне і здорове) харчування, ігри і посилюють фізичну зайнятість на свіжому повітрі тощо.

В організації шкільних занять важливою складовою задоволення вітальних потреб дітей була відповідна організація навчально-виховного процесу. Так, початкові класи розміщувалися в окремому будиночку, де тиша і багато світла, у оточенні дерев, з різними видами праці на уроках, з уроками мислення, подорожей до джерел думки, уроками у «зеленому класі», «душевною рівновагою» [13, с.187-199].

Формування культури вітальних (життєвих) потреб у молодших школярів В. Сухомлинський визначає як культуру тіла (чистота, одяг не сковує рухливість дитини, взуття відповідно сезону і по нозі, а влітку корисно бути босоніж); здоров'я (харчування, дотримання режиму дня, свіже повітря в будь-яку пору року, фізичні навантаження). У такий спосіб педагог формував культуру життєвих потреб дітей, спрямованих у кінцевому рахунку на збереження життя як найвищої цінності, їхній захист, а нерідко і порятунок [16, с.72.].

Педагог не полишає цю тему і тоді, коли розглядає підлітковий вік, роки, у які відбувається значні анатомо-фізіологічні зміни, зміни у психіці і свідомості підлітка. Найповніше Василь Олександрович виклав свої думки щодо формування вітальних потреб підлітків у книзі «Народження громадянина», другій частині трилогії про виховання.

Стверджуючи, що «все в організмі підлітка перебуває в становленні і перебудові», що «витрата енергії на ріст дуже велика», відбувається «посилений обмін речовин», В. Сухомлинський першочергову увагу звертає на «повноцінне калорійне і регулярне харчування» [Там само, с.75-76], на режим дня, започаткований ще у дитячі роки, на чергування праці й відпочинку, на загартуванні, на прогулянках у природу, руховій діяльності. Василь Олександрович зупиняється на питаннях розвитку психічної культури, бо «фізична, моральна, естетична культура немислимі без психічної культури. Він починає з елементарних понять про відчуття, підвищення чутливості зору і слуху, розрізнення відтінків звуків, розвиток нюхових відчуттів («культура нюхових відчуттів»), культуру сприймань. Спостережень та самоспостережень, дбає про фізіологічний розвиток пам'яті.

Все це було дуже важливим, але на перше місце педагог поставив ідею про те, що у підлітковому віці народжується статевий людський інстинкт і його прояви відбуваються переважно у школі. Василь Олександрович зазначав: «Від того, як, наскільки облагороджується саме в цей період природне, анатомо-фізіологічне начало людського організму, – начало, що по суті в роки отрочества переживає справжнє народження, – значною мірою залежить, ким стане істота, що народилася з людським мозком, людськими центрами мислення, людськими органами відчуття, – справжньою людиною чи людиноподібною твариною, поведінкою якої керують сліпі сили інстинктів» [16, с.73]. В. Сухомлинський говорить про «олюднення статевих інстинктів», бо вважає, що всі без винятку фізіологічні, вітальні потреби тісно пов'язані із духовним життям і формуванням свідомості, стосуються таких складних сфер людської

особистості, як моральна гідність, чистота і благородство почуттів і відносин, життєвий ідеал, моральні й естетичні критерії, оцінки навколишнього світу і самооцінки» [там само].

Наведені тут цитати є квінтесенцією поглядів педагога на цю проблему. Якими ж шляхами йшов Василь Сухомлинський у її вирішення?

У всій радянській педагогіці, альфою і омегою виховання дітей упродовж усього періоду її існування була праця, праця різноманітна, починаючи від дитячого садка і закінчуючи вишами. Цінність праці, виховної, терапевтичної, розвивальної, перетворювальної сили, ніким не ставилася під сумнів. У В. Сухомлинського також бачимо багато думок щодо значення праці у формуванні культури життєвих потреб дитини, починаючи з початкової школи, але вона у нього не виступає рушійною силою, Педагог пропонує й інші методи і форми, серед яких фізична культура, піклування про здорове харчування, режим дня як система життєдіяльності, відпочинок, рухливі ігри, прогулянки, загартовування, життя на природі під час канікул. У підлітковому віці додається олюднення інстинктів, духовність як основа формування культури потреб і культури бажань, розвиток естетичного світовідчуття і світосприйняття.

Висновки. Як бачимо, нічого незвичайного, такого, що вимагає матеріальних затрат, спеціального устаткування, покращених умов. Але, безперечно, вимагає справжньої, непідробленої зацікавленості учителя, любові до своєї справи, любові і піклування про дітей, уваги до їхніх потреб, до їхнього стану здоров'я, харчування, активне включення до цього процесу батьків. І це сьогодні не менш важливо, ніж у десятиліття Сухомлинського, бо часи, умови змінилися, а проблеми залишилися і стали в останні два роки надзвичайно гострими. Хотілося б, щоб думки Василя Олександровича спонукали нас до роздумів у цьому напрямі, наштовхнули на нові рішення, нові підходи, для одних – із комфорту і гіперопіки, для інших – із переборювання невлаштованості, відчуження, непорозуміння.

Список використаних джерел:

1. Горбатюк О. О. Загальноосвітня школа м. Києва у 40-х роках / О. О. Горбатюк // Сумський історико-архівний журнал. – 2012 – № 18–19. – С. 111–118.
2. Дмитриев А. Сердечное слово и «республиканский уровень»: советские и украинские контексты творчества Василия Сухомлинского. – В кн.: Острова утопии. Педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы. – Москва: Новое лит. обозрение. – 2015. – С. 322.
3. Зезина М. Р. Социальная защита детей – сирот в послевоенные годы (1945-55) / М. Р. Зезина // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С. 127–136.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. 1941-1961 гг. – Москва: Педагогика. – 1988. – С. 154.
5. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Колективна монографія у 2-х книгах, 3-х частинах. (Серія «З історії повсякденного життя в Україні», т. II). Книга 1, частина 1-2. – Київ : Ін-т історії НАН України. – 2010. – 351 с.

6. Прищев Д. А. Повседневная жизнь послевоенного советского общества в 1945-1953 гг. в российской историографии / Д. А. Прищев // Труды исторического факультета БГУ. Сб. Вып. 8. – 2013. – С.193–201.
7. Сухомлинский В. А. Верьте в человека / В. А. Сухомлинский. – Москва: Изд-во «Молодая гвардия». – 1960. – 112 с.
8. Сухомлинский В. А. Воспитание детей, не имеющих отца / В. А. Сухомлинский // Семья и школа. – 1953. – № 10. – С.38–47.
9. Сухомлинский В. А. Дума о человеке / В. А. Сухомлинский. – Москва: гос. Изд-во полит. лит.-ры. – 1963. – 119 с.
10. Сухомлинский В. А. О «трудном» ученике и его товарищах / В. А. Сухомлинский // Уч. газета. – 1957. – 27 августа.
11. Сухомлинский В. А. О «трудных» подростках / В. А. Сухомлинский // Уч. газета. – 1957. – 5 марта.
12. Сухомлинский В. А. Трудные судьбы / В. А. Сухомлинский. – Москва: Изд-во «Знание». – 1967. – 79 с.
13. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям (нове прочитання) / Василь Сухомлинський / передм. О. В. Сухомлинської. – Харків: Акта, 2012. – 460 с.
14. Сухомлинський В. Шлях до серця дитини. – Київ: Видавництво «Молодь». – 1963. – 91 с.
15. Сухомлинський В. О. Батьківську увагу дітям-сиротам / В. О. Сухомлинський // Ударна праця. – 1946. – 29 липня.
16. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – Київ: Рад. школа. – 1970. – 288 с.
17. Фатеев А. В. Образование и воспитание в первое послевоенное десятилетие / А. В. Фатеев // Преподавание истории в школе. – 2007. – № 1. – С.31–38.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Horbatiuk O. O. Zahalnoosvitnia shkola m. Kyieva u 40-kh rokakh [Secondary school of Kiev in the 40-s] / O. O. Horbatiuk // Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. – 2012 – № 18–19. – S. 111–118. (in Ukrainian)
2. Dmitriev A. Serdechnoe slovo i “respublikanskij uroven”: sovetskie i ukrainskie konteksty tvorchestva Vasilija Suhomlinskogo. [A heart word and “national level”: the Soviet and Ukrainian contexts of Vasil Sukhomlinsky’s works] – V kn.: Ostrova utopii. Pedagogicheskoe i social'noe proektirovanie poslevoennoj shkoly. – Moskva: Novoe lit. obozrenie. – 2015. – S. 322. (in Russian)
3. Zezina M. R. Social'naja zashhita detej – sirot v poslevoennye gody (1945-55) [Social protection of orphans in the postwar years (1945-55-s)] / M. R. Zezina // Voprosy istorii. – 1999. – № 1. – S. 127–136. (in Russian)
4. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR. 1941-1961 gg. [Essays on the history of school and pedagogical thought of the peoples of the USSR. 1941-1961] – Moskva: Pedagogika. – 1988. – S.154. (in Russian)
5. Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: essays on the social history (second half of 1940s – mid 1950s)]. Kolektyvna monohrafiia u 2-kh knykh, 3-kh

- chastynakh. (Seriiia "Z istorii povsiakdennoho zhyttia v Ukraini", t. II). Knyha 1, chastyna 1-2. – Kyiv : In-t istorii NAN Ukrainy. – 2010. – 351 s. (in Ukrainian)
6. Prishhev D. A. Povsednevnaia zhizn' poslevoennogo sovetskogo obshchestva v 1945-1953 gg. v rossijskoj istoriografii [Daily life of post-war Soviet society in 1945-1953-s. in the Russian historiography] / D. A. Prishhev // Trudy istoricheskogo fakulteta BGU. Sb. Vyp. 8. – 2013. – S.193–201. (in Russian)
 7. Suhomlinskij V. A. Ver'te v cheloveka [Believe in a man] / V. A. Suhomlinskij. – Moskva: Izd-vo "Molodaja gvardija". – 1960. – 112 s. (in Russian)
 8. Suhomlinskij V. A. Vospitanie detej, ne imejushhiih otca [The upbringing of children without a father] / V. A. Suhomlinskij // Sem'ja i shkola. – 1953. – № 10. – S.38–47. (in Russian)
 9. Suhomlinskij V. A. Duma o cheloveke [Thoughts about a man] / V. A. Suhomlinskij. – Moskva: gos. Izd-vo polit. lit-ry. – 1963. – 119 s. (in Russian)
 10. Suhomlinskij V. A. O "trudnom" uchenike i ego tovarishhah [About "difficult" pupils and their friends] / V. A. Suhomlinskij // Uch. gazeta. – 1957. – 27 avgusta. (in Russian)
 11. Suhomlinskij V. A. O "trudnyh" podrostkah [About "difficult" teenagers] / V. A. Suhomlinskij // Uch. gazeta. – 1957. – 5 marta. (in Russian)
 12. Suhomlinskij V. A. Trudnye sud'by [Difficult destinies] / V. A. Suhomlinskij. – Moskva: Izd-vo "Znanie". – 1967. – 79 s. (in Russian)
 13. Sukhomlynskyi V. Sertse viddaiu ditiam (nove prochyttannia) [I give my heart to children (new reading)] / Vasyl Sukhomlynskyi / peredm. O. V. Sukhomlynskoj. – Kharkiv: Akta, 2012. – 460 s. (in Ukrainian)
 14. Sukhomlynskyi V. Shliakh do sertsia dytyny [The way to child's heart] – Kyiv: Vydavnytstvo "Molod". – 1963. – 91 s. (in Ukrainian)
 15. Sukhomlynskyi V. O. Batkivsku uvahu ditiam-syrotam [Parents' attention to children-orphans] / V. O. Sukhomlynskyi // Udarna pratsia. – 1946. – 29 lypnia. (in Ukrainian)
 16. Sukhomlynskyi V. O. Narodzhennia hromadianyna [The birth of a citizen] / V. O. Sukhomlynskyi. – Kyiv: Rad. shkola. – 1970. – 288 s. (in Ukrainian)
 17. Fateev A. V. Obrazovanie i vospitanie v pervoe poslevoennoe desiatiletie [Education in the first postwar decade] / A. V. Fateev // Prepodavanie istorii v shkole. – 2007. – № 1. – S.31–38. (in Russian)

Аннотация. В статье жизненные потребности подрастающей личности рассматриваются как имеющие педагогические аспекты и воспитательную основу. Выяснено, что во всей советской педагогике, альфой и омегой воспитания детей в течение всего периода ее существования была работа, работа разная, начиная от детского сада и заканчивая институтами.

Рассмотрены жизненные потребности школьников сквозь призму творческого наследия В. А. Сухомлинского. Доказано, что украинский

педагог одним из первых обратился к обозначенной проблематике с позиций формирования культуры жизненных потребностей как защиты и поддержки ребенка. Наиболее полно Василий Александрович изложил свои мысли относительно формирования витальных потребностей подростков в книге «Рождение гражданина», во второй части трилогии о воспитании. Обосновывается актуальность обозначенной проблематики в условиях современных вызовов и угроз.

Ключевые слова: ребенок, жизненные потребности, формирование, культура потребностей, физическая культура, режим дня, полноценное питание, подростковый возраст, защита, поддержка.

Abstract. The article deals with the vital needs of a growing individual as such that have pedagogical aspects and educational implications. It is found that in the entire Soviet pedagogy, the alpha and omega of education of children during the whole period of its existence was work, different kind of work, ranging from kindergarten to universities.

Vital needs of pupils through the prism of cultural heritage of O. Sukhomlynsky are considered. It is proved that the Ukrainian teacher is one of the first who began to study this problem from the standpoint of forming a culture of life needs as a way of protection and support of a child. The most fully Vasyl Oleksandrovych presented his ideas concerning the formation of the vital needs of adolescents in the book "The Birth of a citizen", in the second part of the trilogy about the education. The urgency of the problems in the context of modern challenges and threats are grounded in the article.

Keywords: child, vital needs, formation, the culture of needs, physical culture, day regimen, nutrition, adolescence, protection, support.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2016

Г. П. Пустовіт

ПЕДАГОГІНА СКЛАДОВА ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розкрито й охарактеризовано філософсько-культурологічні й суто психолого-педагогічні аспекти виховання особистості у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів як важливої сфери її дозвілєвої діяльності; здійснено виокремлення й характеристику провідних концепцій, теоретичних підходів до формування зростаючої особистості за межами школи у сучасних соціокультурних вимірах.

Ключові слова: позашкільна освіта та виховання, навчально-виховний процес, зростаюча особистість, соціокультурні виклики, педагогізація дозвілєвої діяльності учнів.